

УДК 94 (470+571) "04"

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1476243>

С. В. Фіннік

ЕТНОГЕНЕЗ БУЛГАР І ПЕРЕСЕЛЕННЯ КОЧОВИХ ПЛЕМЕН У СХІДНУ ЄВРОПУ В V СТОЛІТТІ Н.Е.

У статті розглядається початковий етап етногенезу болгар у Східній Європі. Автор пов'язує їх з кочовими племенами оногурів, сарагурів та урогів, які прийшли зі сходу близько 463 р. н. е. Після цього вони розгромили основні гунські етнополітичні об'єднання (акацирів, хайландурів, хунугурів тощо), які з'явилися у Східній Європі після смерті вождя гунів Аттіли. Частина конгломерату племен, що прийшли на захід, походила з Саяно-Алтайського регіону, частина – з областей Північно-Західного Китаю (по річці Тарім) і Східного Казахстану. У складі болгар виявилось багато колишнього іраномовного населення степів і навіть тохаромовного насе-

лення оазисів Сінцзяну (регіон Таріма). У Східній Європі вони змішалися з різними гунськими племенами і місцевим іранським субстратом. У 475 р. н. е. відбувся останній напад гунів на Нижній Дунай, який був відбитий візантійцями. Одночасно джерела відзначають появу на Дунаї відомих згодом болгар. Стояв на чолі причорноморських гунів Ернак, син Аттіли, очевидно, був переможений і або скорився, або відійшов у більш східні області.

Ключові слова: болгары, оногури, гуни, етногенез, візантійська політика.

В статье рассматривается начальный этап этногенеза болгар в Восточной Европе. Автор связывает их с кочевыми племенами оногуров, сарагуров и урогов, которые пришли с востока около 463 г. н.э. После этого они разгромили основные гунские этнополитические объединения (акациров, хайландуров, хунугуров и т.д.), которые появились в Восточной Европе после смерти предводителя гуннов Аттілы. Часть пришедшего на запад конгломерата племен происходила из региона Саяно-Алтая, часть – из областей Северо-Западного Китая (по реке Тарим) и Восточного Казахстана. В составе болгар оказалось много прежнего ираноязычного населения степей и даже тохароязычного населения оазисов Синьцзяна (регион Тарима). В Восточной Европе они смешались с различными гунскими племенами и местным иранским субстратом. В 475 г. н.э. произошло последнее нападение гуннов на Нижний Дунай, которое было отбито византийцами. Одновременно источники отмечают появление на Дунае известных впоследствии болгар. Стоявший во главе причерноморских гуннов Эрнак, сын Аттілы, очевидно, был ими побежден и либо покорился, либо отошел в более восточные области.

Ключевые слова: болгары, оногуры, гунны, этногенез, византийская политика.

The article discusses the early stage of the ethnogenesis of Bulgars in Eastern Europe. The author connects them with the nomadic tribes of Onogurs, Saragurs and Urogs who came from the East around 463 AD. After they defeated main Hun's ethno-political association (Akaziri, Hilandurs, Hunugurs etc.) that emerged in Eastern Europe after the death of the leader of the Huns of Attila. Part of coming to the West is the conglomerate of tribes came from the region of the Sayan-Altai, part of the areas of North-West China (the Tarim river) and the Eastern Kazakhstan. Part of the Bulgars had a lot of former Iranian population of the steppes and even Toharian population of the oases of Xinjiang (Tarim region). In Eastern Europe they mixed with the various Hun's tribes and local Iranian substratum. In 475 AD marked the latest attack on the Lower Danube, the Huns, which was repelled by the Byzantines. At the same time sources say the appearance on the Danube, later known Bulgars. Standing at the head of the Black Sea the Huns Ernak, son of Attila, obviously, they were defeated and either resigned, or moved away in the more Eastern region.

Key words: Bulgars, Onogurs, Huns, ethnogenesis, Byzantine politic.

Постановка проблеми. Тема дослідження болгарського етногенезу досить актуальна в історичній науці. Булгарами, так чи інакше, стала називатися в другій третині VII ст. н. е. переважна кількість степового населення Східної Європи [21, с. 47]. Навіть в умовах встановлення панування в даному регіоні Хазарського каганату болгарський фактор залишався важливим в етнічному відношенні. Про це ж свідчить те, що найменування болгар зберегли за собою різні етнополітичні утворення, що виникли на периферії степового світу після перемоги хазар. Все це говорить про стійкість болгарського етносу й етноніма. У той же час у визначенні витоків етногенезу болгар в науці поки що не вироблено єдиної думки. Не досліджено можливий вплив на болгарський етнос гунів, які повинні були залишитися після падіння в 453–455 рр. держави Аттіли і відійти із Середнього Дунаю до Східної Європи. Поступово тільки з'ясується реальна картина впливу попереднього, переважно іраномовного населення на пізніших болгар. Немає також і вичерпного уявлення про етнічну складову нової хвилі кочовиків, які з'явилися в європейських

степях близько 463 р., прийшовши звідкись зі сходу. Саме ці племена привертають пильну увагу при визначенні основного витоків болгарського етногенезу.

Аналіз досліджень. Даної теми в своїх працях тією чи іншою мірою торкалися О. П. Смірнов («Волжские болгары», 1951) і Н. Я. Мерперт («К вопросу о древнейших болгарских племенах», 1957). Ці питання також досліджувались у працях В. Ф. Генінга і А. Х. Халікова («Ранние болгары на Волге», 1964). Ще більш поглиблено за допомогою археологічних і антропологічних засобів їх робота була доповнена М. С. Акімовою [10, с. 177–197]. Також багато цінних матеріалів міститься в дослідженнях М. І. Артамонова («История хазар», 1962) і О. В. Гадло («Этническая история Северного Кавказа IV-X вв.», 1979). На сучасному етапі ці дослідження отримали розвиток у роботах Ю. Р. Джафарова («Гунны и Азербайджан», 1993), Р. К. Барієва («Волжские болгары: история и культура», 2005), Г. І. Тафаєва («Болгарская цивилизация в исследованиях ученых Среднего Поволжья», 2010), В. В. Ніколаєва («Иллюстрированная история чувашей» у 3-х томах, 2006-

2007), О. О. Тортікі («Северо-Западная Хазария в контексте истории Восточной Европы», 2006) і деяких інших дослідників. У Болгарії дану тематику розвивали Д. Дімітров, Е. Коматарова-Балінова, Ж. Войніков.

Мета статті – якомога більше розкрити важливі складові самого булгарського етносу. Зокрема, той кочовий етнічний компонент, який раптово з'явився у Східній Європі лише в середині V ст.

Виклад основного матеріалу. Досить тривалий час – приблизно з 370-х рр. – мало місце переважне становище гунів у регіоні Східної та Середньої Європи. Найбільше значення гунська держава набула за часів правління Аттіли (434–453). Гуни в ній отримали можливість нав'язувати свою політику не тільки більшості кочових племен європейської степу, але і германським, а також іншим народам, що жили в лісовій зоні, і навіть найбільшим державам того часу (Західна та Східна Римські імперії, відомо і про плани Аттіли здійснити похід на Іранську державу Сасанідів) [20, с. 140]. Однак після смерті Аттіли створена ним держава розпалася вже в 453–455 рр. Його старший син Еллак загинув на Середньому Дунаї, відстоюючи єдність гунів і їх владу над іншими народами. Інші сини Аттіли, зокрема Денгізіх і Ернак, змушені були відійти із земель сучасної Угорщини в степи Північно-Західного Причорномор'я, між Нижнім Дунаєм і Дніпром [13, с. 111]. З цього регіону вони намагалися відродити батьківську державу, іноді здійснюючи напади на Східну Римську імперію (згодом – Візантія).

На той час тут були зосереджені багато гунських племен, в числі яких називаються ултзінгури (ултзіндури), биттогури, бардори і, можливо, ангіскіри. В іншому тексті говориться, що принаймні два гунських племені – ултізури і буругунди, що жили біля східноримських кордонів, швидше за все, на Нижньому Дунаї, відразу після правління імператора Лева I (457–474), імовірно, відійшли кудись далеко на схід. Згодом вже у VI ст. на сході згадуються – як істинно гунські народи – альціагіри (може – ултзінгури, тобто ултізури) і хунугури [13, с. 67]. Не виключено, що хунугури були панівним племенем в гунській державі

або, точніше, конфедерації племен ще при Аттілі. Десь у степах Північного Передкавказзя мешкали якісь гуни-хайландури (вірменське – хони), відомі за походами на Закавказзя й Іран в 442–462 рр. На схід же від Нижнього Дніпра і річки Молочної простягалися кочовища так званих гунів-акацирів. Вони були в підпорядкуванні у Аттіли з 448 р., коли він поставив керувати ними свого сина Еллака. Оскільки він у 453 р. перемістився на захід і не повернувся, акацири, вочевидь, могли повернути собі незалежність, а може навіть претендували на панування у Східній Європі [21, с. 31]. На їх чолі міг стати колишній авторитетний місцевий правитель Курідах або його спадкоємці. У той же час акацири, скоріше, все ще могли відчувати на собі наслідки недавньої поразки від «західних» гунів.

У цей переломний період близько 463 р. відбулася міграція нової групи племен – оногурів, сарагурів і урогів, які прийшли зі сходу і перекроїли карту степового світу Європи. Пріск Панійський повідомляє, що сарагури, «вигнані з батьківщини, в пошуках землі наблизившись до унів-акатири (тобто гунів-акацирів) і поборовшись із ними в багатьох битвах, підкорили це плем'я» [17, с. 264]. Швидше за все, новоприбулі кочовики становили племінне об'єднання, на що вказує надійне трактування етноніма оногурів, як «десять племен огурів», а також деякі інші фактори [4, с. 37]. Огури були давніми тюркомовними народами. У науці на сучасному етапі їх пов'язують із виділеною лінгвістами групою «огур», мова якої була близькою до сучасної чуваської. Вона відрізнялася від групи «огуз», яка зараз характерна для більшості збережених до наших днів тюркських народів [6, с. 8]. Раніше в історіографії огурів ототожнювали безпосередньо з уграми [10, с. 148]. Це відбувалося через подібність обох назв, проте ця близькість могла виникнути також у результаті запозичення угорськими народами найменувань деяких тюркських племен (наприклад: в угрів Західного Сибіру, а також угорців, у яких були самоназви – унгарі, що походить від оногурів і саварти – завдяки впливу савірів) [9, с. 61; 25, с. 94].

Кількість племен, які з'явилися в сте-

пах Східної Європи, не повинна турбувати в плані демографічних можливостей даного регіону. Звичайно, як і в часи навали гунів у 370-ті рр., все ще зберігалися несприятливі умови як для ведення кочового господарства, так і для приросту населення кочовиків Східної Європи [14, с. 197]. Однак переселення цих племен, а швидше навіть якоїсь їх частини, було зумовлене виключно натиском савірів і деяких інших народів (абарів тощо) на їх колишній батьківщині. В історіографії існує ототожнення оногурів із раніше відомим у Північному Передкавказзі племенем хайландурів, що зазвичай доводилося примарним твердженням: хайландури = Алуандрія = Агуандрія = огхондори = оногундури = оногури [9, с. 59; 11, с. 24]. Однак це не підкріплено, насамперед, даними про величезну відстань, яку подолали нові племена. Не вірними, на перевірку, виявляються і наведені авторами даної гіпотези етнічні зіставлення. Крім того, як це добре помітно з вірменських джерел, хайландури згадуються як активні учасники походів на Закавказзі лише до 462 р. і не пізніше того. Очевидно, що в цей час вони, також як і акацири, могли зазнати поразки від племен, які з'явилися зі сходу.

Про раннє проживання сарагурів, оногурів та інших можуть свідчити дані етнографії. До складу башкирського народу входять родоплемінні підрозділи, які очевидно і є залишками колишніх оногурів та інших племен, які пішли на захід аж ніяк не в повному складі – ун, унгар, ундар, уннар [15, с. 348]. В оповідях названих підрозділів башкирів йдеться про те, що колись вони жили біля моря (Каспійського або Аральського) і в районі сучасного Оренбурга по річці Яїк, тобто Урал. Від них же дістав одну зі своїх назв народ мадярів чи угорців (унгарі) [9, с. 61]. Однак частина даних свідчить на користь того, що перші оногури могли жити і в більш віддалених районах Східного Казахстану [10, с. 148]. Там же на кордоні з Алтаєм в районі озера Зайсан, з якого впливає Іртиш, знаходиться і якась річка Булгар-су. Дослідження М. С. Акімової дозволили зблизити антропологічні дані верхівки булгар на Середній Волзі (Больше-Тарханський могильник) з кістковими останками, а також конструкціями могил кочо-

вого населення Східного Казахстану в Раннє Середньовіччя [10, с. 136, 185]. Вважається, що племена, які прийшли з оногурами, колись були також пов'язані з гунським етнополітичним середовищем, але розглядаються як найбільш змішані з іншими етнічними групами [10, с. 148]. Щодо змін у зв'язку з приходом оногурів та інших племен є очевидний приплив нових рис у поховальному культі та матеріальній культурі [5]. Частина цих кочовиків можуть походити з держави усунів у Південно-Східному Казахстані, а також із китайського Сінцзяну, і є носіями давньої іранської і тохарської культури, частина, очевидно, вийшла з областей Саяно-Алтаю і привносить більш грубу матеріальну культуру [5]. Один із переказів оногурів пов'язував якусь їх частину навіть із Согдіаною в сучасному Південному Узбекистані [8, с. 125].

У цьому зв'язку можна навести назву сарагурів, як можливої частини оногурського об'єднання. Є точка зору, що етнонім «сарагури» має означати «великі угри» (тобто швидше – огури) або «річкові угри» (тобто огури), виходячи з угро-фінських мов [8, с. 143]. Проте більшість дослідників сходяться на тому, що цей етнонім відбиває тюркське слово «сара», яке також являє собою еквівалент поняттю «захід» [6, с. 11]. Таким чином, сарагури – це «західні огури». У той же час дуже цікавим є зауваження Д. Е. Єремєєва про те, що поняття «сара» у тюрків могло позначати асимільовані колишні європеїдні групи, на зразок того, як поняття «сарт» означає жителів областей річки Тарім [12, с. 138]. Цілком можливо, що екзоетнонім «сара» («сари») в цих випадках має на увазі під собою не колір волосся, і тим більше, не колір шкіри, а як раз спочатку західне розміщення зазначених народів по відношенню до предків тюркських племен. Є також імовірність зіставлення назви урогів з давнім сарматським племенем ургів [23, с. 35]. Варто переглянути і безапеляційний підхід у науці до назви урогів як буквального відображення етноніма огурів [9, с. 55; 11, с. 24; 6, с. 7]. Останнє найменування є більш всеохоплюючим для ранніх тюркських племен і ніяк не може бути повним еквівалентом для урогів. Етнонім останніх досі зберігається у туркменів, де

відомо плем'я урегир (урегюр) [2, с. 159]. Можна також розглянути близькість назви урогів до етноніму, під яким у ранній період були відомі уйгури. Їх головне плем'я, одне з десяти, мало в китайських хроніках назву «юаньге» (можливо, також – «йонцу?»), що цілком може звучати як «ургі», «уаргір» або «йорегір», особливо у зв'язку із закономірностями змін у китайській транскрипції іноземних назв [8, с. 9, 65]. Юаньге колись були провідним племенем (або родом) уйгурів, однак згодом створюється таке враження, що вони ніби «кудись пропали». Відкидаючи його, у складі уйгурів згодом постійно називаються лише дев'ять племен або родів. Чи не могло бути так, що урогі (може – ургі, урегир?) колись були відірвані від свого етнічного масиву (тобто уйгурів) і змушені піти на захід у числі інших не споріднених їм племен?

Окрім того, однією з назв сучасного народу хантів у Західному Сибіру є юргі [3, с. 12]. У лісостеповій, а потім і в лісовій частині зазначеного регіону, очевидно, закріпилися практично всі племена, що близько 463 р. переселялися на захід (сіпір у складі мансі – савіри; йонгра, югра – оногури, юргі – урогі тощо). Урогі, як і юргі (тобто ханти), могли також презентувати собою етнонім, створений, згідно з даними П. Хайду, на основі прафіноугорського поняття *urka – «людина», «чоловік», «холостяк» [26, с. 15]. Проте є велика ймовірність того, що спочатку племена оногурів, урогів, савірів (тобто: йонгра, юргі, сіпір) не були вихідцями із Західного Сибіру, але змішалися з місцевим аборигенним протоуральським, а також (ще в лісостепу або навіть у степу?) і з угорським населенням. Етнонімом власне праугрів було «мегері» («мадяри» – самоназва угорців), що близько до назви «мансі» (або «мось» в складі хантів), і то і то – «люди, що можуть розмовляти» або «чоловіки» [26, с. 14–15]. Межа між нащадками прауральців і угрів насправді зараз проходить всередині власне хантів, де перші є фратрія «пор», а другі – «мось» («монтъ»; близько – «мадяри»). На користь же того, що назви сибірських народів, які були схожі з назвами давніх тюркських (тюрко-угорських?) племен, з'явилися в Західному Сибіру не раніше V ст., свідчить і той факт, що мов-

ний розпад спільності мов хантів і мансі стався до другої половини I тис. н. е. [28, с. 188]. Мабуть, у Західному Сибіру тоді розселялися частини зазначених етносів, у яких тюркська складова виявилася менше угорської. При цьому добре простежується те, що савіри (сіпір), які за джерелами виступають саме як переможці оногурів і урогів, мешкають дещо південніше їх, тобто ближче до степової зони, що є цілком логічним.

Ці народи прийшли до Західного Сибіру, як і в Східну Європу, без всякого сумніву, ззовні і з джерел нам стає відома країна під назвою Ібір-Сибір, що знаходилася у Південному Сибіру, в регіоні Саяно-Алтаю, на сході – до річки Ангара (де евенки знали кінний народ сибірів) [22, с. 16]. Також цілком можливо те, що праугорці, як і прасамодійці, вийшли саме з областей Саяно-Алтаю, де вже якимось чином змішалися з тюркськими племенами. Країна Ібір-Сибір була відома аж до монгольського завоювання в XIII ст. [18, с. 73]. Подвійна назва цієї області цілком може відповідати племінним назвам савірів (сибір) і абарів (ібір), які першими почали рух на захід в середині V ст. [22, с. 33]. Примітно й те, що монголи називали область, сусідню з уже зазначеною, ім'ям – Булар, що дуже схоже з етнонімом булгар [18, с. 73]. Вказану область монголи не ототожнювали з такою ж завойованою ними Волзькою Булгарією (Булгар, Іт-Борак тощо). Східну частину Казахстану, озеро Зайсан і витік ріки Іртиша біля Алтаю іноді розглядають як частину або початок Саяно-Алтайського регіону. Вірменські автори XIII ст. – Вардан Аревеллі, Григор Акнерці, Інок Магакій і Анонім 1248 р. надають дуже важливі й цікаві відомості. Згідно з ними, біля гір Імеон (Тянь-Шань) поміщається народ бушків (булхів) або булгхар [8, с. 54–55]. Вони були північно-східними сусідами тохарів і країни Чі-нумачін (оазиси регіону річки Тарім), а це може бути відроги Тянь-Шаню, Джунгарія та Східний Казахстан.

Таким чином, цілком можливим є зв'язок племен оногурського об'єднання з булгарами. Г. В. Вернадський не робить різниці між гунами і булгарами, що раптово з'являються в джерелах, вважаючи останні

лише новою назвою гунських кочовиків [7, с. 175]. У той же час відомо, що єпископ Еннодій у панегірику 505 р. остготському королю Італії Теодоріху Великому (493–526) описує булгар як нових прибульців у Європі і безумовних переможців у степових просторах [16, с. 163]. Близько 463 р., коли сини Аттіли Денгізіх і Ернак, перебуваючи у Нижнього Дунаю, були ворогами Східного Риму (Візантії) і задумували відвоювання батьківських земель у Середній Європі, нові кочовики – оногури, сарагури та урогі, навпаки, вступили з ним у союз. Розгромлений і загиблий у 469 р. від візантійської армії ватажок гунів Денгізіх не був підтриманий своїм братом Ернаком з тієї причини, що той був зайнятий якоюсь «домашньою війною», яка велася на його території (саме з 463 р.) [20, с. 188]. Це могли бути зіткнення з новими племенами (сарагурами та іншими), які прийшли зі сходу. Перемігши акацирів, вони вочевидь прагнули до ще більшого поширення, враховуючи складний демографічний фактор в степах Східної Європи для даного періоду [14, с. 197].

Змінюють гунів на Нижньому Дунаї якісь кочовики, які в джерелах називаються вже булгарами. Характерно, що в 474–475 рр. (на початку правління візантійського імператора Зенона) мали місце зіткнення візантійців із гунами на Нижньому Дунаї [27, с. 49]. Можливо, з боку Ернака це була спроба помсти за загибель його брата Денгізіха у 469 р. Набіг гунів був насилу відбитий візантійцями, хоча іноді вважається, що реальна його небезпека дещо завищена середньовічним хроністом [7, с. 175]. Однак відплата за нього все одно прийшла і, швидше за все, була добре підготовлена візантійською дипломатією. Так, в одній із пізніших хронік вказується на 479 або навіть 475 р. як на дату появи на Нижньому Дунаї булгар і початок їхніх контактів із Візантією [9, с. 5; 19, с. 48]. Це ж, очевидно, була дата виходу звідти гунів. Тут будуть доречні дані про «зникнення» деяких гунських племен (ултізури, буругунди) незабаром після правління імператора Лева I (457–474), бо вони, мабуть, саме тоді відійшли на схід.

У цьому зв'язку цікаво, що ще раніше, в 463 і 466 рр. візантійські дипломати кіль-

ка разів ініціювали або цих булгар або споріднені їм групи (плем'я сарагурів) на вторгнення в Іран через Закавказзя [11, с. 26]. Точно так же, спочатку саме як союзники, ведуть себе відносно Візантії і булгари на Нижньому Дунаї. Відповідно, у 480–490-х рр. вони дістали право на заселення земель навіть на південь від Дунаю, як федерати (найманці) Візантії [19, с. 48; 1, с. 84]. У зв'язку з цим цілком природним виглядає зіставлення булгар і сарагурів, яке було запропоновано О. Б. Бубенком [6, с. 11]. Тут ці назви можуть покривати одна іншу. Саме сарагури називаються переможцями акацирів, що жили на сході від Нижнього Дніпра. Хоча найменування «булгари» пізніше, звичайно, є більш широким етнонімом, що охоплює безліч інших племінних груп. Таким чином, у 460-ті та 470-ті рр. в Північному Причорномор'ї йшла запекла боротьба між колишніми і новоприбулими кочовими угрупованнями за право панувати в даному регіоні. Племена, що прийшли зі сходу, імовірно, між 475 та 479 рр. перемогли і вигнали з цього регіону вождя гунів Ернака. Згодом уже в VII ст. гуни, швидше за все, повністю зливаються з булгарами і складають з ними єдине ціле. Далі згадки про гунів обриваються або стають анахронізмом.

Висновки. На формування народу булгар вплинули найрізноманітніші етнічні складові. Багато кочових племен степів Східної Європи вливалися в їх склад аж до останньої третини VII ст., коли цей регіон був підпорядкований хазарам. Булгари змішалися з різними гунськими племенами, а також місцевим кочовим іраномовним субстратом (сармато-аланськими народами). Однак поява у Східній Європі етноніма булгар пов'язана з тим, що близько 463 р. зі сходу прийшли нові племена, відомі в джерелах як оногури, сарагури й урогі. Назва оногурів означає «десять племен огурів» і це був великий племінний союз. Огури були переважно тюркомовними народами, яких не слід ототожнювати з уграми, як це раніше робилося в історіографії. У сучасній історіографії прийнято позначення сарагурів як «західні огури», від слова «сара» – «білий», що часто відбиває поняття «захід». Однак є можливість того, що терміном «са-

ра» («сари») ранні тюрки могли також називати іраномовне і тохаромовне населення більш західних для них областей. Частина племінного масиву, який з'явився на заході в середині V ст., походить з області Східного Казахстану біля озера Зайсан, де є річка Булгар-су (можливо ще – з держави усунів, та Согдіани), а також із регіону по річці Тарім у сучасному китайському Сінцзяні, і є носіями давньої іранської і тохарської культури. Частина ж племен, вочевидь, походять з областей Саяно-Алтаю, до річки Ангара на сході. Останній регіон мав у монголів назву Ібір-Сибір, що можна ототожнити з народами абарів (ібір) і савірів (сибір), які близько 460 р. зрушили більшість зазначених племен на захід. Народ урогів можна зіставити з назвою сарматського племені ургів, з родоплемінною групою урегів у туркменів і плем'ям юаньге (ургі?) у ранніх уйгурів. Також подібне найменування – юргі є позначенням хантів, в той час як сіпір (савіри) – це синонім народу мансі в Західному Сибіру. Існує в даному регіоні також назва йонгра (югра), яка презентує оногурів. Такі збіги відбулися через те, що частина племен в середині V ст. осіла в Західному Сибіру, сильно змішавшись з уграми (самоназва яких – мегері, мадяри або мансі) та місцевими прауральцями (це фратрія «пор» у складі хантів). Угорські групи, разом із самодійськими, могли приєднатися до тюрків ще в більш південних (степових, лісостепових?) або навіть віддалених східних областях (Саяно-Алтаю). Назву урогів

ні в якому разі не варто ототожнювати з огурами. Огури є більш широким терміном, ніж вузька назва одного лише племені урогів, і таке ж співвідношення є між уграми і юргі (хантами) в регіоні Західного Сибіру. Також не є правильним ототожнення племінних назв оногурів та хайландурів у степах Північного Передкавказзя, як це стверджувалося раніше багатьма авторами. Не виключено, що хайландури були переможені в 462/463 рр. оногурами, сарагурами й іншими, також як акацири та ще деякі східноєвропейські гунські племена. Довше за інших протрималося об'єднання гунів на чолі з Ернаком, сином Аттіли, що з 453/455 рр. після поразки на заході вимушено перебували в Північному Причорномор'ї і на Нижньому Дунаї. Однак незабаром, після того як ці гуни зробили набіг на Візантію в 474–475 рр., прийшла і їх черга. Так, швидше за все, завдяки візантійській політиці, булгари вже в 475/479 рр. потрапляють у регіон Нижнього Дунаю і на якийсь час стають федератами, тобто «захисниками кордонів» імперії. Гуни Ернака вочевидь були розгромлені булгарами і, можливо, відійшли кудись на схід. Одночасно пропадають із поля зору деякі окремі гунські племена (ултізури і буругунди), а у степах Східної Європи в VI столітті джерела називають гунів – хунугурів, альціагірів та ін. Проте у другій третині VII ст. велика частина гунів практично повністю об'єдналися в один народ із булгарами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонов М.И. *История хазар*. – Ленинград: Изд-во Эрмитажа, 1962. – 523 с.
2. Атанязов С. *Словарь туркменских этнонимов*. – Ашхабад: Ыльым, 1988. – 179 с.
3. Баскаков Н.А. *Алтайская семья языков и ее изучение*. – М.: Наука, 1981. 135 с.
4. Баскаков Н.А. *Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве»*. – М.: Наука, 1985. – 211 с.
5. Боталов С.Г. *К вопросу формирования пратюркского ядра*. – URL: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/S_Botalov_Pratjurk_jadro.pdf (дата обращения: 07.05.2016.).
6. Бубенок О.Б. *Протоболгари: гуни, чи оногури? // Дриновский сборник*. – Харьков-София, 2016. – Т. V. – С. 5-13.
7. Вернадский Г.В. *Древняя Русь*. – Тверь-Москва: Леан Аграф, 1996. – 447 с.
8. Войников Ж.Г. *Происход и переселения на древните българи, кавказки и азиатски паралели (в търсене на нов поглед върху стария въпрос)*. – София: Сиела, 2013. – 388 с.
9. Гагло А.В. *Этническая история Северного Кавказа IV-X вв.* – Ленинград, 1979. – 217 с.
10. Генинг В.Ф., Халиков А.Х. *Ранние болгары на Волге* – Москва: Наука, 1964.– 201 с.
11. Джафаров Юсиф *Гунны и Азербайджан*. – Баку: Азер. гос. изд-во, 1993. – 107 с.
12. Еремеев Д.Е. *К семантике тюркских этнонимов // Этнонимы*. – М., 1970. – С. 133-142.
13. Иордан *О происхождении и деяниях гетов*. – СПб.: Алетейя, 1997. – 505 с.
14. Комар А.В. *Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье // Сугдейский сборник*. – Киев-Судак: Академперіодика, 2004. – С. 169-200.
15. Кузеев Р.Г. *Происхождение башкирского народа*. – М.: Наука, 1974. – 579 с.

16. Маенхен-Гельфен О.Дж. Мир гуннов. Исследование их истории и культуры [пер. с англ. В. С. Мирзаянова]. – Принстон, США, 2010. – 528 с.
17. Приск Панийский Готская история. – См.: Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Часть I. Греческие писатели // Вестник древней истории. – 1948. – № 4. – С. 244-267(675-698).
18. Рашид-ад-дин Сборник летописей. – Москва-Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1952. – т. I. – кн. I. – 221 с.
19. Сиротенко В.Т. Византия и болгары в V-VI вв. // Ученые записки Пермского ун-та. – Пермь, 1961. – Т. 20. – Вып. 4. – С. 43-70.
20. Томпсон Э.А. Гунны. Грозные воины степей. – Москва: Центрполиграф, 2008. – 256 с.
21. Тортика А.А. Северо-Западная Хазария в контексте истории Восточной Европы. – Харьков: ХГАК, 2006. – 555 с.
22. Филиппов Л.К. Сибирь: Жизнь слова. Историко-лингвистическое исследование. – Саратов: Изд-во Саратовского ин-та РГТЭУ, 2010. – 119 с.
23. Финник С.В. Происхождение кочевого этноса савиров в связи с возможностью пересмотра их роли в землях славян Днепровского лесостепного Левобережья // Харьковский археологический сборник. – Х.: Мачулин, 2008. – Вып. 3. – С. 17-45.
24. Финник С.В. Этноним кочевого народа «булгар» и его интерпретации // Харьковский археологический сборник. – Харьков: Мачулин, 2011. – Вып. 8. – С. 51-94.
25. Финник С.В. Значення етноніма народу болгар. // Історія і географія: зб. наук. праць. – №51. – Х.: Харківський нац. пед. ун-т, 2014. – С. 84-99.
26. Хайду Петер Уральские языки и народы. – Москва: Прогресс, 1985. – 430 с.
27. Чичуров И.С. Византийские исторические сочинения «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора // Древнейшие источники по истории народов СССР. – М.: Наука, 1980. – 214 с.
28. Этногенез и этническая история народов Севера. – М.: Наука, 1975. – 264 с.

REFERENCES

1. Artamonov M.I. Istoriya hazar. – Leningrad: Izd-vo EHrmitazha, 1962. – 523 с.
2. Ataniyazov S. Slovar' turkmenskih ehtnonimov. – Ashkhabad: Ylym, 1988. – 179 s.
3. Baskakov N.A. Altajskaya sem'ya yazykov i ee izuchenie. – Moskva: Nauka, 1981. 135 s.
4. Baskakov N.A. Tyurkskaya leksika v «Slove o polku Igoreve». – Moskva: Nauka, 1985. – 211 s.
5. Botalov S.G. K voprosu formirovaniya pratyurkskogo yadra. – URL: http://www.bulgariistoria-2010.com/booksRu/S_Botalov_Pratjurk_jadro.pdf (data obrashcheniya: 07.05.2016.).
6. Bubenok O.B. Protobulgari: guni, chi onoguri? // Drinovskij sbornik. – Har'kov-Sofiya, 2016. – Т. V. – S. 5-13.
7. Vernadskij G.V. Drevnyaya Rus'. – Tver'-Moskva: Lean Agraf, 1996. – 447 s.
8. Vojnikov ZH.G. Proizkhod i pereseleniya na drevnite b'lgari, kavkazki i aziatski paralleli (v t'rsene na nov pogled v'rhu stariya v'pros). – Sofiya: Siela, 2013. – 388 s.
9. Gadlo A.V. EHnicheskaya istoriya Severnogo Kavkaza IV-V vv. – Leningrad, 1979. – 217 s.
10. Gening V.F., Halikov A.H. Rannie bolgary na Volge – Moskva: Nauka, 1964. – 201 s.
11. Dzhafarov YUsif Gunny i Azerbajdzhan. – Baku: Azer. gos. izd-vo, 1993. – 107 s.
12. Ereemeev D.E. K semantike tyurkskih ehtnonimov // EHtnonimy. – Moskva, 1970. – S. 133-142.
13. Iordan O proiskhozhdenii i deyaniyah getov. – SPb.: Aletejya, 1997. – 505 с.
14. Komar A.V. Kutrigury i utigury v Severnom Pritchernomor'e // Sugdejskij sbornik. – Kiev-Sudak: Akadempriodika, 2004. – S. 169-200.
15. Kuzeev R.G. Proiskhozhdenie bashkirskogo naroda. – Moskva: Nauka, 1974. – 579 s.
16. Maenhen-Gel'fen O.Dzh. Mir gunnov. Issledovanie ih istorii i kul'tury [per. s angl. V. S. Mirzayanova]. – Prinnton, SSHA, 2010. – 528 s.
17. Prisk Panijskij Gotskaya istoriya. – См.: Latyshev V. V. Izvestiya drevnih pisatelej o Skifii i Kavkaze. CHast' I. Grecheskie pisateli // Vestnik drevnej istorii. – 1948. – № 4. – S. 244-267(675-698).
18. Rashid-ad-din Sbornik letopisej. – Moskva-Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1952. – т. I. – кн. I. – 221 с.
19. Sirotenko V.T. Vizantiya i bulgary v V-VI vv. // Uchenye zapiski Permskogo un-ta. – Perm', 1961. – Т. 20. – Vyp. 4. – S. 43-70.
20. Tompson E.H.A. Gunny. Groznye voiny stepej. – Moskva: Centrpoligraf, 2008. – 256 s.
21. Tortika A.A. Severo-Zapadnaya Hazariya v kontekste istorii Vostochnoj Evropy. – Har'kov: HGAK, 2006. – 555 s.
22. Filippov L.K. Sibir': ZHizn' slova. Istoriko-lingvisticheskoe issledovanie. – Saratov: Izd-vo Saratovskogo in-ta RGTEHU, 2010. – 119 s.
23. Finnik S.V. Proiskhozhdenie kochevogo ehtnosa savirov v svyazi s vozmozhnost'yu peresmotra ih roli v zemlyah slavyan Dneprovskogo lesostepnogo Levoberezh'ya // Har'kovskij arheologicheskij sbornik. – Har'kov: Machulin, 2008. – Vyp. 3. – S. 17-45.
24. Finnik S.V. EHtnonim kochevogo naroda «bulgar» i ego interpretacii // Har'kovskij arheologicheskij sbornik. – Har'kov: Machulin, 2011. – Vyp. 8. – S. 51-94.
25. Finnik S.V. Znachennya etnonima narodu bulgar. // Istoriya i geografiya: zb. nauk. prac'. – №51. – Harkiv: Harkivs'kij. nac. ped. un-t, 2014. – S. 84-99.
26. Hajdu Peter Ural'skie yazyki i narody. – Moskva: Progress, 1985. – 430 s.
27. Chichurov I.S. Vizantijskie istoricheskie sochineniya «Hronografiya» Feofana, «Breviarij» Nikifora // Drevnejshie istochniki po istorii narodov SSSR. – Moskva: Nauka, 1980. – 214 s.
28. EHtnogenez i ehtnicheskaya istoriya narodov Severa. – Moskva: Nauka, 1975. – 264 s.